

” ... *mitt hela livs resultat så att säga* ... ”

Om Lotten von Kraemers testamente och tillkomsten av Samfundet de Nio – en sannsaga om hängivenhetens kamp mot girigheten

Den goda släktingen

För ett tiotal år sedan mottog Samfundet De Nio från arvingarna efter fru Isa Ottelin ett dokument i folioformat, kalligrafiskt förnämligt utformat, inbundet i helfranskt band och med följande text:

Till Fru
ISA OTTELIN

Af testamentsexekutorerna efter framlidna fröken Lotten von Kraemer har Samfundet De Nio mottagit en af Eder den 6 dennes dagtecknad skrifvelse, hvari Ni bekräftar Edert den 10 augusti 1913 tillkännagifna godkännande af fröken von Kraemers till förmån för detta Samfund upprättade testamente och förthy bemyndigar Samfundet att med full äganderätt förfoga öfver Eder eventuella arfsandel i öfverensstämmelse med föreskrifterna i sagda testamente jämte de tillägg och jämkningar i dessa föreskrifter; som kunna varda gällande.

Den pietet för en aflidens ytttersta vilja, hvarom detta Edert handlingssätt talar; måste alldeles särskildt uppskattas af det Samfund, hvars uppgift är att förvalta den fosterländska stiftelse, som bär Lotten von Kraemers namn. Samfundet har därför härmed äran till Eder framföra uttrycken af sin uppriktiga tacksamhet och vördnad.

Stockholm den 12 juni 1915

Viktor Almquist

Selma Lagerlöf	Karl Wåhlin
Ellen Key	Erik Hedén
Kerstin Hård af Segerstad	Göran Björkman
Anna Maria Roos	John Landquist

Lotten von Kraemer avled 84 år gammal den 23 december 1912. I testamente av den 2 juni 1910 hade hon förordnat att, sedan samtliga skulder ävensom kostnader i samband med bouppteckning och boutredning betalats, hela hennes betydande förmögenhet, fränsett en del saklegat till släktingar samt vissa förmåner till tjänarinnan Thilda Månsson, skulle gå till bildandet av

en fond benämnd *Lotten von Kraemers Stiftelse*, vilken skall förvaltas, disponeras och juridiskt representeras av ett samfund, som skall för ändamålet bildas, benämnt Samfundet De Nio.

Isa Ottelin var systerdotter till Lotten von Kraemer. Man kan le åt den högtidliga stilen i tackskrivelsen och finna den påkostade utformningen något överdriven, men det hela blir förståeligt när man vet att fru Ottelin var den enda av den avlidnas 11 arvingar – samtliga systerbarn eller –barnbarn – som gjorde vad de alla hade bort göra: hon respekterade hennes sista vilja.

Alla de övriga bestred testamentet under förebärande av att deras släkting inte varit vid sina sinnens fulla bruk, och de engagerade sig i en av de mera skändliga och pinsamma arvsprocesser, som förekommit i Sverige. I detalj kan den studeras i den bok, *Lotten von Kraemers testamente, Dokument utgivna av Testamentsexekutorerna*, som utgavs 1915.

Den är intressant, men också i hög grad deprimerande läsning. Visserligen kom Samfundet slutligen till stånd och har i nu 70 år verkat i testatrix anda, men formellt sett skedde detta på ett för henne kränkande sätt – i själva kärnfrågan blev utgången av testamentstvisten sorglig – och skamlig.

Inte bara de snikna och ryggradslösa släktingarna står där på grund av sitt uppträdande för evigt med outplånlig skam – de torde nu pinas i någon av de mest plågsamma kretsar Dante målat upp i sin gudomliga komedi. Också svenskt rättsväsen har skäl att vändas – en nutida läsare känner harm över det sätt på vilket det fungerade och undrar hur det står till med rättssäkerheten.

Lotten von Kraemers person och liv – en resumé

I sitt bidrag till 2003 års kalender tecknar Kerstin Ekman Lotten von Kraemers porträtt och skildrar hennes liv. Den finns också på Samfundets hemsida och anbefalles starkt till läsning. Som bakgrund till testamentet och turerna kring detta krävs dock här en sammanfattning, även om detta innebär en viss upprepning.

Lotten von Kraemer, som med sin tjänarinna Thilda ensam bebodde fastigheten Villagatan 14 på Östermalm i Stockholm, visste att hon ansågs mycket originell för att inte säga ”konstig”. Hon hade därför räknat med att hennes släktingar skulle komma att klandra testamentet och hon hade vidtagit försiktighetsmått, varom mera här nedan. Redan arten och omfattningen av dessa åtgärder vittnade i sig om att den gamla ovårdade och egenartade ”trasfröken på Villagatan”, trots yttre tecken på motsatsen, var en klok och ovanligt förutseende person. Rimligen hade de därför bort undanröja varje tanke på att hon inte skulle ha varit rättskapabel.

Charlotta (Lotten) Lovisa von Kraemer växte upp i en familj och i en omgivning som gav förutsättningar för ett rikt och vänfyllt liv, så fjärran från den djupa ensamhet, som till slut kom att präglade hennes tillvaro.

Fadern, Robert von Kraemer, f. 1791 i Finland, blev 1830 utnämnd till landshövding i Uppsala län samt ståthållare på Uppsala slott. En driftig och duglig ämbetsman var han, därtill utåtriktad samt kulturellt starkt intresserad och aktiv. Andan i familjen var frisinnad och ”modern”. Hans hustru, Maria Charlotta Söderberg – vars fader grosshandlaren hade skapat familjens välstånd – var starkt engagerad i sin tids skeenden, inte minst i dess litteratur och musik. Miljön i hemmet var starkt intellektuell och umgänget innefattade dåtidens kultur- och lärdomselit. Till de ständiga gästerna i de von Kraemerska salongerna, där musiksoiréer och läsaftnar regelbundet förekom, hörde bl.a. Atterbom, tonsättaren J.A. Josephson, Geijer och Gunnar Wennerberg. Geijer hade genom musiken en alldeles speciell relation till värdinnan, som tydligen var en mer än amatörmässig sångerska och ofta framförde hans nyskrivna sånger ”f.f.g.”. Kungahuset fanns också med i bilden, även detta särskilt beroende på musicerande –

de fyra unga prinsarna, Karl, Gustaf, Oscar och August, som alla låg vid universitet, kunde i den von Kraemerska kretsen få utlopp för sin lust att sjunga.

I denna ”mångsidigt estetiska och ideella miljö”, för att citera John Landquist i hans biografi, deltog Lotten under sin uppväxt aktivt, såväl som skådespelare och dansös i familjeunderhållningen som i samtal kring både litteratur och politik. I sin ungdom hade hon, som hennes föräldrar i ett brev till henne uttryckte det, ”förmåga att vinna vänner och tillgivenhet”.

Upplevelserna i föräldrahemmet och från den kulturellt blomstrande miljön i Uppsala kom att i grunden prägla hennes inriktning och liv. Den glädje och rikedom hon upplevde sig ha fått under denna tid lyckades hon i vissa avseenden bibehålla och senare förverkliga i sitt eget, under många år mycket verksamma, liv. Slutligen skulle hon också få uppleva uppskattning och förståelse för den frisinnade, för sin tid radikala, inställning hon tidigt hade när det gällde kvinnans rätt att kräva likaberättigande.

Men Lotten von Kraemers liv blev i övervägande grad glädjelöst, och fyllt av ensamhet och isolering till följd av två händelser, vilka kom att förändra och förmörka hennes tillvaro, och de gör det förklarligt att hon kunde sluta som en ovårdad enstöring.

Levnadssagan började, som sagt, lovande. Föräldrarna var kärleksfulla och mycket fästa vid sin dotter och sparade inga resurser för att hennes liv skulle kunna bli ljus och meningsfullt. Rikliga resurser fanns och de skulle komma att behövas. Lilla Lotten drabbades nämligen, efter en scharlakansfeber i 14-årsåldern, av en så småningom allt svårare dövhet. För denna söktes bot hos samtidens främsta specialister. Man reste till experter i Berlin, i Paris, i Dublin (där fanns den berömde specialisten, professor Wilde, fader till Oscar Wilde), men ingen hjälp stod att få – den tilltagande dövheten gick inte att hejda. Under åren förvärrades den och blev till slut näst intill total. Det var den första av den unga Lottens två stora olyckor.

Den andra var den man med vilken hon sedan 1855 var hemligt förlovad och med vilken hon växlade brev i 18 år, Johan Stenberg, fattig docent i estetik, slutligen kommerseråd. Oturligt nog var han en fantasilös träbock, och han får väl ses som Lotten von Kraemers största olycka. Förlovningen varade nämligen ända till 1870. Då kunde Lotten inte längre finna sig i Stenbergs, även för den tiden, konservativa inställning i de frågor som låg henne varmt om hjärtat. Till sist hävdade hon – under stor vanda och djup sorg, det var ett livsbygge som rasade – sin självständighet och integritet. Den bundenhet som denna, oerhört långvariga, hemliga förlovning innebar, hade dock självfallet starkt hämmat hennes utveckling, både som kvinna och i övrigt.

Stenberg hade förälskat sig i den späda, prinsesslika varelse han upplevt på Uppsala slott och han stördes av att hans fästmö utvecklades till en intellektuellt mogen, självständig kvinna. Han ogillade hennes frisinne och krav på kvinnans jämställdhet. Inte uppskattade han heller att hon skrev dikter. Hennes skrivelser kritiserade han – i och för sig inte utan skäl, men föga kärleksfullt. Deras relation får även för sin tid anses märklig – de unga, så småningom medelålders, tu torde aldrig ha växlat en kyss eller ens hållit om varandra, och deras brevväxling är i sin onaturlighet osannolik – fästefolket duar inte varandra utan använder som tilltal istället ”you” !

Lotten von Kraemers mål i livet var, samtidigt som hon engagerade sig i tidens frågor och särskilt kvinnans frigörelse, att främja litteraturen och att dikta. Hon var oerhört produktiv, ja, som hennes bror Robert förebrådde henne, alltför produktiv. Hon utgav sina dikter och skrifter på eget förlag och sände, utan framgång, in tävlingsbidrag till Svenska Akademien. Handlingskraftig och initiativrik var hon också. Under många år utgav hon sålunda en litterär

tidskrift, *Vår tid*, som förtjänar all aktning. Hennes kontaktnät och den respekt hon åtnjöt för självständighet gjorde att den kunde ståta med förnämliga medarbetare, från Georg Brandes till Oscar II.

Generöst understödde hon också kvinnosaken, och när medlemmarna i den internationella rösträttskongressen i Stockholm 1911 reste i ekipage genom staden till Djurgården tog de en omväg till Villagatan för att hylla sin välgörare, som 83 år gammal stod på sin altan och vinkade med sin schal.

”Till ett minne af min studietid i Uppsala och ...”

Testamentena

Tydligt tidigt kretsade Lotten von Kraemers tankar kring frågan hur hon med sin relativt betydande förmögenhet skulle kunna främja de ideella värden hon hela livet hängivet arbetat för.

I källaren på huset Villagatan 14 finns en gammal läderkoffert med ägarinnans efterlämnade papper. Elsa Björkman-Goldschmidt, som före mig var sekreterare i Samfundet, letade ur den fram inte mindre än ett 30-tal testamentsutkast. Alla handlade de främst om den stora donation Lotten von Kraemer avsåg att göra, om den akademi hon ämnade instifta. Elsa skildrar i sin mycket levande och läsvärda bok, *Vägen till Villagatan* (Norstedts, 1976), fantasifullt och fint hur den gamla ensamman i dessa förslag återupplever sin ungdom. Mot den glansfulla bakgrunden lever hon sig in i hur det skall gå till i den akademi hon vill grunda. Hon ger t.o.m. anvisningar om hur de kvinnliga deltagarna vid högtidsfirandet på Charlotta-dagen i maj skall vara klädda:

En summa bör avsättas härför: dräkter av sammet i purpurfärg, rött eller violett efter smak, och dithörande hårprydnad – eventuellt diadem! Också herrarna skall skruda sig i högtidsdräkt. Den stora dagen skall firas.

Bestämmelserna i de många utkasterna ändras ofta, liksom det namn akademien skulle få. *Margaretasamfundet* var en idé, och flera innehåller namnet ”Alf”: *Alfhem*, *Samfundet Alfhem*, *Det Svenska Samfundet Alfhem* etc.. Alf var namnet på det enda egentliga sällskap hon under många år hade, dvs. hennes älskade hund.

Redan 1879 hade hon upprättat ett bevitnat testamente i riktning mot vad som komma skulle – enligt detta skulle bl.a. Svenska Akademien få en summa för hantering av fortsatt utgivande av *Vår tid* och Norstedt & Söner ett belopp för utgivande av hennes skrifter och utdelande av ett stipendium till en kvinnlig studerande.

Vid mitten av 90-talet hade hon kommit fram till att största delen av hennes tillgångar skulle tillfalla en litterär stiftelse, en akademi. Det medförde att hon, som en vän uttryckte det, levde ”indragerat och glädjelöst”, dvs i klartext var påfallande snål. Hon unnade sig inte någonting som innebar utgifter – underlät ibland t.o.m. att betala räkningar: hennes stiftelse skulle få så mycket som möjligt. Förmögenheten skulle

icke plottas bort varken av henne själv eller av någon eller några andra, hennes släktingar vore den förutan välsituerade och hon hade ingen anledning att lämna dem något

Hon visste vad släktingarna gick för: redan i samband med faderns testamente och död 1880 hade de intrigerat så att hon blev starkt vanlottad.

Av ett testamente hon skrev 1907 – det hade föregåtts av ett flertal utkast – framgår den oro hon hyste över att hennes släkt skulle agera mot hennes sista vilja:

Jag ber därför att mina släktingar ej må falla på den för mitt minne så sårande idén – tämligen obegriplig och dem ovärdig förresten – att väcka klander mot mitt testamente.

Men om så illa vore att någon enda, mina ärade svåger eller mina syskonbarn eller någon enda av dem ... skulle så svika mitt förtroende, att de väckte klander mot mitt testamente, som berör *mitt livs hela resultat så att säga*, (min kursivering!), så bittert det än må vara att utsäga det – samtliga mina anförvanter, alla mina släktingar förlora all rätt till det arv jag tilldelat dem.

...

Jag förklarar härmed att ett sådant testamentsklander vore dem ovärdigt och det är min yttersta vilja, att de alla därigenom skola förlora all rätt att ärva efter mig det jag ovan vänligen tillförsäkrat dem; intet skulle då – om ock blott en enda väckte testamentsklander – tillfalla dem, utan realiseras. Därav kunna de se hur min tanke nu och sannolikt, ja säkert till min sista stund, fasthänger vid de förordningar jag här i detta testamente gjort.

Jag hoppas att mina kära släktingar skola, som en helig plikt värda mina härmed gjorda testamentariska dispositioner.

I det slutliga testamentet återfinns inte den citerade texten, men i övrigt återger detta, som både stilistiskt och innehållsmässigt är mera stringent än 1907 års version, allt det väsentliga i denna – vissa detaljbestämmelser har utgått och valet av ledamöter är till större delen ett annat.

Testamentsvittnen var advokaten Axel Gard, v. häradshövding G. Fahlcrantz samt kassörskan Ida Th. Jönsson. Samtliga hördes också den 4 juni 1910 vid rådhusrätten i Stockholm ”såsom vittnen för dödsfalls skull”.

Den förslagna framsyntheten

Den ”tokiga gumman på Villagatan” vidtog, som tidigare nämnts, i samband med testamentets underskrivande särskilda försiktighetsmått, vilka vittnar om hennes klokhets och framsynthet. Hon lät sålunda två av Sveriges främsta och mest välansedda psykiater, Bror Gadelius, professor i psykiatri vid Karolinska Institutet, och Olof Kinberg, med. dr., docent och överläkare, undersöka hennes sinnesbeskaffenhet. Båda var också närvarande vid testamentets upprättande den 2 juni 1910 och de utfärdade den 12 augusti samma år var sitt intyg. De redogjorde för hur de vid inte mindre än fyra tillfällen under våren och sommaren (13 och 28 maj, 2 juni och 12 augusti) hade besökt fröken von Kraemer och de kommer till samma slutsats: hon är ”vid fullt och sunt förstånd”.

Gadelius omdöme lyder:

Fröken Lotten von Kraemer är trots sin höga ålder, 82 år, och oaktat nedsatta kroppskrafter och en höggradig dövhet vid en ovanligt god psykisk vigör och intellektuell spänstighet. Hennes minne är synnerligen gott även för den senaste tidens händelser, vilka hon med vakenhet följer, i synnerhet då de röra sig på det

område, konst och litteratur, som alltid varit föremål för hennes livliga intresse. Hon återger på vår anmodan även de minsta detaljer av den omfattande testamentshandlingen och motiverar med livligt intresse dess olika bestämmelser. Under ingående samtal med fröken Lotten von Kraemer har jag övertygat mig om, att hon utan någon som helst påtryckning fullkomligt frivilligt disponerat över sin kvarlåtenskap och i det gjorda testamentet givit uttryck åt en länge närd önskan att med sin förmögenhet verka för ett ändamål, som hela livet legat henne varmt om hjärtat.

Kinberg säger bl.a.:

Ansiktsuttrycket är vaket och livligt, och hennes minspel återger uttrycksfullt hennes skiftande själsrörelser. Hennes uppmärksamhet väckes lätt även av flyktiga intryck, och hennes uppfattning är, om man bortser från de hinder, som hennes dövhet lägga i vägen, snabb och korrekt. Minnesfunktionen är mycket god, så väl med avseende på fixerandet av nya intryck som i fråga om återkallandet av äldre erinringar. Hennes andliga intressesfär är i betraktande av hennes höga ålder anmärkningsvärt stor: hon följer med stort intresse och med god behållning dagshändelserna, i synnerhet ifråga om litteratur och konst, men även rörande sådana ting och förhållanden, som ligga vid sidan av hennes yrkesverksamhet.

Samfundet De Nio och dess konstituering

Testamentet föreskrev alltså att huvudparten av tillgångarna skulle gå till en stiftelse och bakgrunden är klar:

Till ett minne av min studietid i Uppsala och senare litterära verksamhet under inflytande av ett levande intresse för tidens viktigare frågor och allmänna ärenden har denna min stiftelse tillkommit.

Stiftelsen skulle "förvaltas, disponeras och juridiskt representeras" av det genom testamentet skapade Samfundet De Nio:

Samfundets ändamål och uppgift skall förnämligast vara att främja den svenska skönlitteraturen genom prisbelöning av från trycket utgivna litterära alster, samt genom utgivandet av en tidskrift, som var av mig ämnad att utgöra en fortsättning på min på 1880-talet utgivna tidskrift *Vår tid*, men om detta numera ej låter sig göra, vore en utväg att uppkalla tidskriften efter Samfundet. Tidskriften skall huvudsakligen behandla litterära ämnen samt freds- och kvinnosaken och bör artistiskt illustreras.

Dessutom skulle Samfundet utge testatrix litterära kvarlåtenskap.

Samfundets stadgar skulle vidare föreskriva, att av dess för livstiden valda ledamöter, innehavarna av stolarna nr. 3, 5, 7 och 9 skulle vara män, och av stolarna nr. 2, 4, 6 och 8 kvinnor. På stol nr. 1, ordförandens, skulle man och kvinna alternera. När den första

ordföranden, som var man, avgick skulle han ersättas av en kvinna – en fyndig och för sin tid radikal lösning för att uppnå jämställdhet.

Som första ledamöter i Samfundet föreskrev testamentet hertigen av Närke, dvs prins Eugen, som ordförande, samt Selma Lagerlöf, Karl Wåhlin (redaktör för Ord och Bild), Ellen Key, Georg Göthe (fil.dr., konsthistoriker), Kerstin Hård af Segerstad (författare, litteraturkritiker), Göran Björkman (fil. dr., romanist, översättare av bl.a. portugisisk poesi), Anna Maria Roos (författare, känd för barnboksklassikerna *Sörgården* och *I Önnemo*) samt dåvarande docenten John Landquist. Alla accepterade kallelsen utom prins Eugen och Georg Göthe.

På förslag av testamentsexekutorerna konstituerade Samfundet sig ganska omedelbart – den 14 februari 1914. Vid sammanträdet valdes i Prins Eugens och Göthes ställe överdirektören i fångvårdsstyrelsen Victor Almquist, som blev ordförande, samt Dr. Erik Hedén, radikal publicist. Alla nio namnen återfinns på den inledningsvis återgivna skrivelsen till fru Isa Ottelin.

Testamentstvisten

Testamentsexekutorerna och bouppteckningen

Till testamentsexekutorer hade Lotten v. Kraemer utsett två välkända och framstående jurister, borgmästaren *Carl Lindhagen* och advokaten *Erik Lidforss*. Båda tillhörde släkter med generationer av lärdoms- och kulturpersonligheter och får räknas till den tidens kulturella elit.

Bouppteckningen, som upprättades redan den 19 mars 1914, visade en behållning av kr. 949.015:19 – i april 2003, enligt Statiska centralbyråns ”prislathund”, motsvarande cirka 40 miljoner. Hovrätten stämpelbelade bouppteckningen med 149.012:90.

Testamentsexekutorerna överklagade till Högsta domstolen under framhållande av att ”stiftelsen *sakligt sett* uppenbarligen faller under de kategorier allmännyttiga inrättningar, som det varit lagens mening att giva någon uppmuntran och fördel genom att i stämpelavseenden icke sätta dem i sämsta klassen.” Deras skrift är i sin argumentering och stil en njutning att läsa. De understryker att stiftelsen såsom ett sig själv kompletterande samfund är att anse såsom en akademi och påpekar bl.a. – mycket realistiskt – att skyldigheten att utge en tidskrift med ideella syften ingalunda är en affär ”utan såsom det anses istället ett ganska stort bekymmer ur ekonomisk synpunkt”. (Samfundet befriades år 1983 genom permutation från denna skyldighet, då kostnaderna för dess tidskrift, *Svensk Litteraturtidskrift*, äventyrade huvudsyftet, att utdela priser.)

Exekutorerna hävdade att stiftelsen skulle anses ingå under ”författningens kategori ’stipendiefond’” eftersom belöningar till författare skall ses som stipendier. Att juristerna Lidforss och Lindhagen hade god insikt i de skönlitterära författarnas – genom seklerna uppenbarligen ständigt likartade – situation framgår av följande rader i inlagan:

Bekant är, att skönlitteraturens idkare utbilda sig i sin uppgift och arbeta i densamma under i allmänhet synnerligen tryckta förhållanden.

Samfundet förenade sig i en egen skrivelse till HD i exekutorernas besvär med påpekandet att de inhemska skönlitterära författarna genom stämpelskatten skulle komma att berövas ett årligt räntebelopp på 7.000 kr – vilket jämförs med det förhållandet att staten till stöd för dessa då anslagit totalt 10.000 kr. De hävdade att Samfundet även verkade för ett ”statsändamål”. Inlagan slutar: ”Medlen äro en gåva till svenska folket för ett visst

statsändamål, och högre arvskatt bör således ej för dem utgå, än lagstiftaren för sådant fall avsett eller såsom för medel, givna till fromma stiftelser.”

De talade dock för döva öron – HD missade den möjlighet lagen gav att göra en annan bedömning och fastställde Hovrättens beslut.

Släktingarna går till anfall

Den 23 mars 1914 – alltså drygt ett år efter bouppteckningens upprättande - anhöll den avlidnas ”närmaste arvingar ”

systerbarnen

landshövding Robert de la Gardie
fröken Mathilda de la Gardie
Anna, gift Björnström
fröken Ebba de la Gardie
kanslirådet J R V Björnström
Ellen Mody Charlotta, gift Breitholtz
majoren Gustaf Björnström
Ingrid, gift Weidenhielm
samt

systerbarnbarnen

Karin Ulfdotter Sparre
Robert Ulfsson Sparre

”om kallelse och stämning å det numera bildade Samfundet De Nio” och gjorde gällande att ”Fröken von Kraemer vid testamentets upprättande icke varit vid fullt och sunt förstånd och ej handlat av fri vilja”. Man yrkade att testamentet

utom i fråga om ... bestämmelser till förmån för andra än Samfundet De Nio måtte förklaras ogillt och vi berättigas att med berörda undantag komma i åtnjutande av vår lagliga arvsrätt efter Fröken von Kraemer.

Något förvirrande är att Isa Ottelin, som redan hade godkänt testamentet, i en egen inlaga några veckor senare också stämde Samfundet med samma yrkanden. Den eller de aktiva i ärendet har uppenbarligen missbrukat en fullmakt, som hon förmått underteckna. I en inlaga till HD återkallade hon sin talan med följande kommentar:

Obekant med juridiken har jag undertecknat såvitt jag vill minnas tre för mig i förevarande ärende framlagda handlingar, den sista innefattande en fullmakt att föra min talan. Härvid fick jag den uppfattningen att det endast gällde en förlikning mellan Lotten von Kraemers arvingar och Samfundet De Nio ... Nu har jag emellertid blivit i tillfälle att taga del av de underdåniga inlagorna från testamentsexekutorerna samt majoriteten i Samfundet De Nio och finner därav att det gäller själva sakfrågan och att på grund av min fullmakt i själva verket även å mina vägnar kommit att göras ett påstående som ligger mig fjärran.

Den, som företrädde släkten var hovrättsrådet Weidenhielm, make till systerdottern Ingrid. Bland mycket annat visar hanteringen av fru Ottelins fullmakt att han var i närmast total avsaknad av elementär moral och ansåg alla medel tillåtna. I det skådespel, som nu följde synes han ha varit regissör och drivande kraft. Spektakel skulle det kunna benämnas om det inte också hade varit en tragedi, såväl för den avlidnas sista vilja som för ätterna de la Gardie, Sparre, Breitholtz och Weidenhielm samt familjen Björnström – deras namn fick en skammens fläck, som inte går att tvätta bort.

Den verkliga boven i dramat var dock Weidenhielm, som i sin snikenhet, trots Gadelius och Kinbergs mycket starka och övertygande utsagor, med alla medel inriktade sig på att skaffa fram bevis på att Lotten von Kraemer icke var rättskapabel. Diverse läkarintyg införskaffades, men de står sig slätt i jämförelse med dem från Gadelius och Kinberg. Priset tar Med. Doktor Harald Fröderström, som också går till historien i vanära. Han ansåg sig, trots de nämnda kollegornas utlåtanden – och *trots att han aldrig träffat den avlidna* – kunna göra gällande att hon vid upprättandet av sitt slutliga testamente icke ägt fullt och sunt förstånd. Han påstår också att hon i detta testamente "företagit avsevärda förändringar i tidigare gjorda dispositioner", dvs de i 1907 års testamente, något som är direkt osant. Idénnehållet i de båda testamentena är detsamma och de modifikationerna som vidtogs i det sista testamentet är, vilket exekutorerna påpekat, "förståndigare" än motsvarande dispositioner i 1907 års testamente.

Samfundet blir oroligt

Testamentsexekutorerna lät sig icke skrämmas av Weidenhielms agerande, men detta hade effekt på Samfundet, tydligen alldeles särskilt på ordföranden Almquist.

Sammanträde i anledning av stämningen ägde rum redan den 28 mars med 5 ledamöter närvarande – Almquist, Björkman, Wåhlin, Heden och Landquist. I protokollet står bl.a.:

Men hänsyn till innebörden hos de företedda nya utlåtanden om Fröken von Kraemers sinnestillstånd och då av de vid stämningakten fogade fullmakterna framgår, att fröken von Kraemers släktingar eventuellt vore redo att ingå förlikning, fann Samfundet sig böra uppdraga åt sitt Förvaltningsutskott att med fröken von Kraemers släktingar underhandla i sådant syfte.

Dock skulle vid dessa underhandlingar släktingarnas anspråk på andel i arvet efter Fröken von Kraemer icke under några förhållanden godtagas, därest denna andel överstege 300.000 kronor, d.v.s. ungefärligen skillnaden mellan det nettobelopp, som jämlikt det överklagade testamentet skulle tillfalla samfundet, och det belopp, som skulle tillfallit Samfundet jämlikt testamentet av år 1907.

Påståendet om "skillnaden" mellan de båda testamentena och att, enligt sistnämnda testamente 300.000 kr. mindre skulle ha gått till Lotten von Kraemers livsprojekt, är helt felaktigt. Varifrån Samfundet fick denna uppgift är obegripligt.

Sekreteraren, Göran Björkman gjorde till protokollet ett upprört uttalande:

Stor är min indignation över sådana personers brist på pietet, som efter en släktings frånfälle först ett år därefter söka underkänna hennes själsförmögenheter. Jag konstaterar det faktum, att deras intresse för henne icke under hennes livstid sträckte sig så långt,

att de då befattade sig med hennes tillstånd och vidtogo de mått och steg, t.ex. sättande under förmyndare, som deras nu yppade uppfattning därom borde ha manat dem till. Först då hon icke längre själv kan försvara sig, ha de velat göra gällande sin uppfattning. . . .

Om jag . . . skulle ansluta mig till deras mening, som förorda antagandet av en förlikning, trots det att ett sådant antagande kan synas innebära ett erkännande av testatrix ovderhäftighet, skulle jag göra det med hänsyn därtill, att Rättvisans gudinna i detta goda land, ju lär vara blind: jag finner det klokast, att Samfundet tar det säkra för det osäkra.

Den som hos De Nio var primus motor i ärendet var Victor Almquist. Han tycks ha blivit bearbetad under hand av hovrättsrådet Weidenhielm, som uppenbarligen ingöt ängslan i hans ämbetsmannabröst. Almquist förleddes av släktingarnas nya bevismaterial – de nyss refererade läkarintygen – till den svårursäktliga självsvåldigheten att utan mandat av Samfundet ge sig in i ett slags informella preliminära förlikningsförhandlingar.

Han gick bakom testamentsexekutorernas rygg och de torde ha flugit i taket när de fick kännedom om vad som skett. De anhöll om att få överlägga med Samfundet, som den 24 maj höll sammanträde med fem ledamöter närvarande: Almquist, Björkman, Hedén, Roos och Landquist. Exekutorerna, som också deltog, lyckades, som framgår av protokollets § 1, få Samfundet att ta ett halvt steg tillbaka:

Sedan Samfundet tagit del av vissa nya intyg angående Fröken von Kraemers själstillstånd, vilka företeddes av testamentsexekutorerna, och vilka visade att Fröken von Kraemer såväl före som efter testamentets upprättande varit vid sunt och fullt förstånd, och vid det förhållande att ett avsevärt antal nya intyg i samma anda vore att förvänta, beslöt Samfundet att meddela släktingarna till Fröken von Kraemer, att Samfundet för närvarande inte kunde ingå förlikning, men vore villigt att fortsätta underhandlingarna om sådan.

Kort därefter, den 4 juni, tillskrev Lidforss och Lindhagen Samfundet och underströk den starka bevisning som fanns till styrkande av att testatrix varit vid sinna sinnens fulla bruk – de hade införskaffat ett stort antal intyg från vänner och bekanta, vilka i decennier hade haft kontakt med henne. Vidare ifrågasatte exekutorerna om det vore

stiftelsen värdigt eller överhuvudtaget tilltalande att, på sätt som jämväl förslagits, genom ett fallande till föga utan vidare inför släktingarnas fordringar och tillitande av små juridiska knep, *dels* uppenbarligen kringgå gällande författningar om stämpelavgift, varigenom staten avhändes vad den tillkommer, *dels* i stället övertaga en stiftelse tillkommen genom en frikostighet icke av den avlidna utan av hennes vederdelomän, släktingarna, sedan de sistnämnda först fått tillfälle att efter gottfinnande tillgodose sina egna intressen, och *dels* söka på detta sätt upphäva och komma ifrån vissa testamentariska villkor angående sättet för disponeringen av den avlidnas efterlämnade förmögenhet.

Weidenhielms förslag var att Samfundet skulle medge släktingarnas krav, dvs att Lotten von Kraemer skulle förklaras sinnessjuk. Stämpelavgiften skulle då bli mycket mindre, och Samfundets förlust av de 300.000 kronor släkten krävde skulle delvis komma att kompenseras. Samfundet skulle erhålla alla medel utöver nämnda summa, formellt sett alltså komma till stånd som en gåva från släktingarna.

Weidenhielm vägrade att medge längre anstånd än till den 13 juni – om Samfundet inte senast den dagen accepterat förlikningsförslaget vore det förfallet och processen skulle fortsätta.

Förlikningen

Samfundet sammanträdde den 10 juni för att ta ställning. Wählin kunde på grund av resa till Paris inte nås av kallelsen, men alla övriga var representerade, Ellen Key företrädd av John Landquist och Kerstin Hård af Segerstad av Anna Maria Roos. Vid omröstningen motsatte sig Björkman, Key, Hedén och Landquist förlikning medan de övriga biföll förslaget. Genom Almquists utslagsröst blev bifall Samfundets beslut.

Sekreteraren, Göran Björkman anmälde en reservation där han ansåg det vara sin plikt att ”i förlitande på en rättvis sak vidhålla det av Fröken von Kraemer upprättade testamentet”. Följande inledande stycke i reservationen förtjänar att återges:

Ett ingående på förlikning innebär på sätt och vis ett erkännande från Samfundet de Nios sida av det befogade i släktingarnas till Fröken von Kraemers stämningsspåstående. Detta erkännande grundar sig huvudsakligen på ett par framkonstruerade, orakelmässigt doktrinära utlåtanden av psykiatrici, som icke känt den avlidna, utlåtanden, som i sin tur äro grundade på ett antal vittnesmål, vilka, vad de än för övrigt må andas, åtminstone icke andas förståelse. Samfundet synes mig därmed i sin mån frivilligt hava medverkat till *ett prejudikat därpå, att icke blott alla original i detta goda land äro vansinniga, utan även flertalet idealister och åldringar.* (Min kursivering)

Förlikningsavtalet utmynnade i ett gåvobrev från släktingarna vilket förordnade om de bestämmelser för Samfundet som testamentet föreskrev. För sin verksamhet fick De Nio alltså 300.000 kronor mindre i kontanter – men rätt till 65.000 kronor ur den restitution av arvsskatt som blev en konsekvens av uppgörelsen. Förlusten för Samfundet var med andra ord 235.000 kronor. Omräknat till våra dagar motsvarar beloppet drygt 9 miljoner.

Förlikning träffad, men striden fortsätter

Lidforss och Lindhagen inträder i rättegången

Vid den förhandling i hovrätten där Samfundet skulle förklara sig acceptera att testamentet förklarades för ”ogillt i vad Samfundet angår” inställde sig advokaten Lidforss såsom ombud för Samfundet. Han utförde detta uppdrag genom att inge en skrift underskriven av Almquist och Björkman, vilken innehöll Samfundets beslut om bifall till förlikningen.

Samtidigt ingav han ytterligare en skrift, där han tillät sig ”betona, att detta åberopande från de svarandes sida, vilka inom Samfundet reserverat sig mot beslutet – Fröken Key, Doktorerna Göran Björkman, John Landquist och Erik Hedén – icke innebär, att de i sak hysa annan uppfattning, än de inom Samfundet anfört.”

När uppdraget för Samfundet sålunda var utfört stannade Lidforss kvar men satte omedelbart på sig en annan hatt. Hovrättens protokoll lyder:

anmälde sig nu Advokaten Lidforss och Borgmästaren Lindhagen, vilken tillstädeskommit, i egenskap av exekutorer av ifrågavarande testamente såsom *mellankommande parter* i målet. (Min kursivering)

Lindhagen uppläste därvid och ingav en skrift där exekutorerna synnerligen vältaligt och övertygande hävdade att Samfundet, som först genom testamentet ifråga fått sin tillkomst,

icke som en fulländad institution kan anses vara bragt ut i världen, förrän i och med att även själva testamentet vunnit laga kraft genom medverkan från alla dem som hava att föra någon talan i fråga om dess verkställighet

De underströk *att* det var exekutorerna, som å samtliga testamentstagares och stiftelsens vägnar bevakat testamentet, *att* det var på deras uppmaning som Samfundet trätt i verksamhet för att komplettera och stödja exekutorernas uppgift, och *att* det därför icke kunde

vara lagligt lika litet som det är för en sund rättskänsla tilltalande, att denna provisoriska styrelse skulle med exekutorernas förbigående få vidtaga ensidiga dispositioner eller avtal med släktingarna om avvikelser från det icke lagkraftvunna testamentet. Allra minst lär det förnuftigtvis få ifrågakomma att en sådan styrelse såsom nu ifrågasättes skall kunna helt och hållet upphäva själva stiftelsen såsom en av den avlidna gjord inrättning. Den befogenhet, som må tillkomma styrelsen, hämtar den uteslutande ur testamentets föreskrifter, och det kan väl icke vara en rimlig tolkning av dessa föreskrifter, att de bemyndigade styrelsen att jämväl alldeles upphäva densamma. . . . Klander av ett testamente varigenom en ny stiftelse är avsedd att upprättas, plägar därför också för såvitt vi ha oss bekant alltid riktas även mot de i testamentet utsedda exekutorerna

Klander hade icke delgivits dem ”inom den tid som vederbort” och testamentet hade därför, hävdade de, vunnit laga kraft även såvitt det rörde stiftelsen. De bestred därför att rätten ägde

på ensidigt förfogande av släktingarna och samfundets styrelse omintetgöra den avlidnas yttersta vilja

Vidare bestred de bl.a. att Samfundet genom förlikningen skulle ha rätt att utan exekutorernas hörande och mot deras bestridande avhända stiftelsen den ”obestridliga egendom” stiftelsen erhållit genom fru Ottelins godkännande av testamentet, samt hemställde att kärandens talan icke måtte bifallas.

Hovrätten biföll exekutorernas framställning att i målet uppträda som mellankommande part, men vägrade dem att förebbringa ytterligare bevisning och ogillade yrkandet om att testamentet skulle ha vunnit laga kraft av den anledningen att stämningen icke riktats mot exekutorerna.

Exekutorerna överklagar till HD

Lidforss och Lindhagen överklagade till HD. Ur deras långa, förnämligt utformade, inlägga citeras ett stycke som berör den skrivelse till hovrätten där Samfundet medgav släktingarnas talan:

Det, enligt vår uppfattning, otroliga hade till synes inträffat. Samfundet, som grundade sin existens på fröken von Kraemers testamente och livslånga nitälskan för detsamma, började sin verksamhet med en officiell förklaring ”att fröken von Kraemer vid testamentets upprättande icke varit vid fullt och sunt förstånd och ej handlat av fri vilja”. Om någonsin de döda skola tänkas vända sig i sina gravar, så borde det inträffa i ett sådant fall som detta.

Varken hållbar argumentering eller förnämlig stilkonst kunde dock förmå Högsta domstolen att ändra Hovrättens beslut.

Nu måste jag varna läsaren – här kommer några sidor som blir tryfferade med juridiska resonemang med ”å ena sidan” och ”å andra sidan”. Litet seg läsning alltså. Men det tar upp sig mot slutet.

Juridiskt sett upplever man spontant utgången av tvisten om Lotten von Kraemers testamente som en stor skandal: den avlidnas sista vilja har orättfärdigt underkänts. Enligt domstolsprotokoll anses hon icke ha varit vid sina sinnens fulla bruk, trots att, för en nutida bedömare, alla fakta i målet klart visar att hon vid upprättandet av sitt testamente handlat med ovanliga mått av klokhet och förtänksamhet. Alltså måste HD ha dömt fel.

En mera noggrann juridisk granskning leder dock till en annan bedömning när det gäller HD:s roll. Man må anse slutresultatet aldrig så skandalöst, men det går knappast att hävda att HD har dömt mot gällande rätt. Testamentsexekutorsinstitutet var icke reglerat i lag. Mot den bakgrunden torde herrar justiteråd ha ansett det ligga närmast till hands att konstatera att en testamentsexekutor inte hade behörighet att föra talan i ett mål angående klander av testamente. I ett fall som detta, när det är fråga om en företeelse, vilken helt saknar reglering i lag, får anses gälla att rättstillämparen, dvs domaren, inte av lämplighetsskäl skall kunna tillskapa en ny rättsregel vars enda innebörd skulle vara att exekutorerna borde få komma till tals. För att en sådan regel skall bli meningsfull bör den dock rimligen kompletteras med ytterligare regler. T. ex. bestämmelser som besvarar frågan i vad mån en testamentstagare bör vara bunden av den ståndpunkt exekutorn intagit. En sådan reglering är i princip lagstiftarens uppgift.

(En randanmärkning: Den som inte är jurist kan, efter att ha tagit del av resonemanget i föregående stycke, möjligen fråga sig om det inte i vissa situationer skulle kunna tänkas att rättstillämparen gavs möjlighet att – givetvis inom rättssäkerhetens gränser – gå längre än vad som nu är fallet när det gäller att täppa till de luckor lagstiftaren lämnat öppna i vår rättsordning. Ett obönhörligt förbud att överhuvudtaget agera i den riktningen kan uppenbarligen leda till absurditeter och utgöra exempel på att juridiken ändå kan gå snett, när den tillåter sig att, oavsett följderna, sätta sig över förnuftet.)

Juridiskt må alltså HD frias. Däremot finns det starka skäl att kritisera en rättsordning, som inte lämnar erforderligt skydd åt upprätthållandet av ett testamente. Det är ingalunda säkert att en testamentstagare har ett intresse, som sammanfaller med testators vilja när det gäller det

sätt på vilket testamentet bör upprätthållas. Det finns behov av bestämmelser som reglerar detta.

Dessvärre drabbar ändå den allvarligaste kritiken de ledamöter i Samfundet, som – i ett rättsläge vilket påtagligt talade till Samfundets förmån – av räddhåga godtog en förlikning. Hade själva klandertvisten blivit föremål för prövning borde och – hoppas man – torde Samfundet ha vunnit.

Materiellt sett kan man säga att Lotten von Kraemers hängivenhet ändå i det väsentliga kom att segra över släktens girighet: Samfundet De Nio kom de facto och praktiskt till stånd så som hon föreskrevit. Väsentligen, skulle jag tro, tack vare hennes åtgärd att låta sig undersökas av Gadelius och Kinberg – trots allt insåg Weidenhielm troligen, att de intyg han anskaffade, var underlägsna deras utsagor. I annat fall skulle han inte ha varit beredd till förlikning.

Visserligen fick släkten mot den avlidnas vilja drygt en fjärdedel av det som var avsett för De Nio, men Samfundet fick ändå avsevärda resurser. Det har också kunnat verka enligt de grundregler hon fastställt och har – vågar jag påstå – i stort sett gjort detta så som hon hade tänkt sig. Även om hon möjligen skulle ha uppskattat att vi i större utsträckning än som skett hade tänkt på kvinnosaken. Kanske hon också skulle ha tyckt att vi kunde ”klä upp oss” litet mera vid våra sammanträden? Men jag är säker på att hon uppskattar att vi vid varje middag efter våra sammanträden med värme utbringar ”Lottens skål!”.

Hur skulle det ha gått om förlikning inte träffats?

Om Lotten von Kraemers testamente i dag varit föremål för bedömning får det anses sannolikt – om än, att döma av de exempel verkligheten understundom kan bjuda, ej säkert – att även giriga släktingar hade avstått från process.

Hur utfallet av processen 1914-15 hade blivit om förlikningen ej kommit till stånd får vi aldrig veta. Allt tyder på att exekutorerna ansåg att Samfundet skulle ha haft framgång – en uppfattning vilken jag, som redan sagts, delar.

Också i våra dagar förekommer det att man av och till möter domstolsbeslut och –domar, som verkar absurda, men som trots detta är juridiskt korrekta. Grundläggande är dock att juridik skall vara liktydigt med förnuft och rimlighet. Utgången i den von Kraemerska tvisten saknar till övervägande del detta.

Att en juridisk person, i detta fall Samfundet De Nio, vars existens uteslutande har sin grund i ett testamente, skulle kunna ha rätt att ingå ett avtal av innebörd att denna juridiska person nullifierar detta testamente, vilket är själva förutsättningen för samma juridiska persons egen existens, dvs godkänner påståendet att testator vid upprättandet icke var vid sina sinnens fulla bruk, och av den anledningen medger att testamentet icke är giltigt – en sådan juridisk figuration är orimlig och mot allt förnuft.

Det finns starka skäl att klandra Almquist för hans självsvåldighet. Istället för att samråda med testamentsexekutorerna går han, uppskrämd av Weidenhielms hotelser, utan mandat ensam in i förlikningsförhandlingar. Sannolikt är att redan därigenom ”var loppet kört”: Samfundet kom i underläge.

Stämningen mellan Samfundet och exekutorerna måste en tid, milt uttryckt, ha varit synnerligen ansträngd. Liksom inom Samfundet, där ju på grund av tillfälligheter – Wåhlins

Paris-resa och ordförandens utslagsröst – fyra ledamöter i en vital fråga hade kunnat fatta beslut mot de övriga fems vilja.

Mot min kritik av Samfundets räddhågade ledamöter kan – om man sätter på sig Försonlighetens glasögon – kanske invändas, att Hovrättens sätt att resonera och att hantera exekutorerna och deras talan pekade mot att risk förelåg. Det skulle kunna hävdas att Almquist, som givetvis ändå hade De Nios bästa för ögonen, möjligen mest realistiskt bedömde den risk som nog faktiskt fanns. Ty det mycket obehagliga är att man inte kan utesluta att en förening av stelbenthet och bristande empati, inkompetens och camaraderie kunde ha lett till att Samfundet De Nio överhuvudtaget inte hade kommit till stånd.

Mittåt! Vad säger jag?! Mina förmodanden här ovan är förmodanden och skall som sådana betraktas, men detta sista påstående är, när jag närmare tänker efter, direkt felaktigt.

Om processen hade fullföljts och testamentet hade blivit ogiltigförklarat skulle släkten ha fått dela på hela behållningen. Men Isa Ottelin hade för sin del godkänt sin mosters sista vilja, och det redan konstituerade Samfundet skulle ha fått hennes del. Under alla förhållanden hade alltså De Nio kunnat bestå och verka enligt testamentets bestämmelser, om än avsevärt mera begränsat. Grovt räknat skulle startkapitalet efter stämpelavgift ha varit nära 80.000 kronor, vilket på den tiden var ganska mycket. I dagens penningvärde motsvarar det drygt 3 miljoner.

Coda

Människans förmåga att förnedra sig själv och andra saknar gräns, det vet vi. Att bestämma vilken av alla missgärningar och ondsindheter som är mest allvarlig är svårt – urvalet är förfärande stort. Flera av de sju dödssynderna förefaller dock, liksom många av alla de avskyvärdheter vilka dagligen vållar upprördhet, harmlösa jämfört med vad hovrättsrådet Weidenhielm et consortes gjorde sig skyldiga till:

skändligheten att av snikenhet med berätt mod kränka en människas hela gärning och minne och vilja beröva henne möjligheten att förverkliga det hon hela sitt liv hängivet önskat och haft möjlighet att skapa, *hänsynslösheten* att försöka omintetgöra vad hon såg som

”mitt hela livs resultat så att säga”